

Het heilige der heilige

Het is midden in de nacht. De kerk van Vézelay ligt er verlaten, doodstil en aardedonker bij. Alleen uit de crypte schijnt gedempt licht. De smalle stenen wenteltrap af, kom je in de 1000 jaar oude ruimte.

De hele nacht is de kerk open. De broeders en zusters lossen elkaar in de crypte af. Volgens de mythe is de kerk het centrum van Gods universum, en ook de monniken en nonnen van tegenwoordig spelen in deze mythe mee. Deze wekelijkse nacht is het hoogtepunt van hun rituele cyclus, voorafgegaan door de processie met de hostie van het koor naar de crypte, aan het eind van de late middag mis. Daar bij het heilig sacrament waken ze zoals de apostelen het probeerden in Getsemané.

Ik ga zitten op de achterste bank. Er zit een non te mediteren pal voor het altaar. De ogen gefixeerd op een icoon voor haar. Links voorin ligt er een diep gebogen op de grond. Een monnik zit tegen een pilaar. We bevinden ons fysiek in een respectabele traditie en een ieder van ons is zich daar van bewust en waardeert deze. Allemaal zijn we er levensbeschouwelijk bezig, en is de zo opgewekte beleving ongetwijfeld van grote subjectieve waarde. Hoe zou het zijn als de monniken hier acteurs waren, personages in een rollenspel?

Zo ver mogelijk achterin heb je het beste zicht op deze prachtige ruimte. Zittend in de crypte haal ik me de symbolische lading van deze ruimte voor de geest. Het heilige der heilige, gelegen precies onder het koor. Onder de grond, op de top van een berg. Achter me de relikwieën van Maria Magdalena, voor me de symbolen van Jezus, een zeventiende eeuws kruis en de hostie. De boodschap is: hij deed het, en zij was zijn getuige. En geliefde. Hier krijg je gemakkelijk de sensatie van nabijheid van dat wat in onze cultuur altijd de kern was en de zin van het bestaan.

Eens konden pelgrims alleen maar een glimp opvangen door een van de kleine raampjes op de grond van het koor. Want dit heilige der heilige was een tijd alleen toegankelijk voor de maagdelijke broeders, ooit symbool voor zoiets als toewijding, kracht en onschuld.

In de crypte kan ik me eigenlijk niet vervelen. De plek is daarvoor te rijk aan aanknopingspunten voor een diepgaand intern gesprek. Over het leed waarmee de mensen vroeger speciaal hier kwamen, en daarmee onvermijdelijk over het tegenwoordige kleine en grotere leed van anderen en mijzelf. Hele gesprekken galmen door mijn hoofd, met mezelf, met de monniken, met de verre voorouders die dit gemaakt en als laatste strohalm gebruikt hebben, met God. Het vloeit allemaal in elkaar over, in fantasie.

De reële kennis die ik er van heb is heel beperkt, en je zou dus kunnen zeggen dat die voorouders waarin ik me inleef in feite fantasiefiguren zijn. Ze verschillen van fictieve personages uit een 'In de ban van de ring', in het feit dat ze als soort hier feitelijk hebben rondgelopen, wat bij de fictieve personages niet het geval is. Al kunnen deze laatsten weldegelijk menselijke en al te menselijke trekken vertonen, een eigen persoonlijkheid hebben en inspireren.

Ik probeer met religieuze ogen mee te kijken in een wereld waarin mensen beleven in gesprek te zijn met hun God. Via hen ben ik het dan ook, lijkt het soms een beetje. Uiteindelijk verschil ik namelijk maar heel weinig van hen: het perspectief van eindigheid, de menselijke conditie, het verlangen naar meer. Onmogelijk me dus te blijven verschuilen achter voorouders en kloosterlingen door wiens perspectief ik meekijk. Soms spreek ik dan ook God op persoonlijke titel aan, en kan ik me door Hem aangesproken voelen, op de verschillende manieren. Dan lukt het eventjes vanuit metafysisch geladen beelden van transcendentie te kijken, zoals vanuit het idee dat er een God is die me ziet en kent en zich met mij en met de wereld om me heen bezighoudt. Soms kan ik dat even als reëel ervaren.

Wat ik hier probeer is te vergelijken met het streven van de historicus Frank Ankersmit naar een 'historische sensatie'. Deze subjectieve maar voor Ankersmit uiterst waardevolle ervaring kan soms zelfs religieuze trekken krijgen, zoals bij Huizinga die schreef hoe een historische ervaring getriggerd kan worden door een ogenschijnlijk onbetekenend object – dat daarmee voor hem een beeld van transcendentie werd – een gravure van de zeventiende eeuwse kunstenaar Jan van de Velde bijvoorbeeld. Wat er dan kan gebeuren: „Een (lach niet) bijna extatische gewaarwording van niet langer mij zelf te wezen, van over te vloeien in de wereld buiten mij, de aanraking met het wezen der dingen, het beleven der Waarheid door de historie.”

Deze ervaring komt onaangekondigd en onverwachts en kan niet op afroep worden herhaald. Een historische en ook een religieuze ervaring krijg je meestal niet op een koopje, maar met enige studie en

oefening kom je een eind. Voor zo'n ervaring in Vézelay vergroot je je ontvankelijkheid door studie van de geschiedenis, de sacrale architectuur, en de traditionele religieuze manier van naar de wereld kijken. Dit doe je door te lezen, en door je op deze plek in de middeleeuwen die er hun heil zochten in te leven. Dit hoeft niet per se serieus studieus, maar kan ook hapsnap en speels, ter verdieping en vermaak. Het onderzoeken van de symbolische betekenissen van de kerk is niet alleen een intellectueel gebeuren, maar ook een fysieke activiteit. Door je zintuigen in te schakelen, te kijken en te luisteren beleef je iets bijzonders. En door het alsmat te herhalen ontstaat een steeds rijkere en intensere beleving. Je ontwikkelt het. Alleen af en toe smaakt het naar een beetje meer. De vonken vliegen er meestal niet van af, het vergt doorzettingsvermogen. Het verblijf in de kerk is zo een ontdekkingsstocht naar mogelijke religieuze betekenissen, en naar de beleving ervan.

Ook zonder geloof kunnen we nog iets religieus beleven aan het verleden. Op onze eigen subjectieve manier, dat wel. We weten immers niet precies hoe de mensen toen dachten en voelden. De poging te proeven van de religiositeit van verre voorouders moet niet suggereren dat dit ook werkelijk zou kunnen. Wij, eenentwintigste-eeuwse westerlingen, hebben weinig gemeen met de middeleeuwse pelgrims die ooit naar Vézelay kwamen. We kunnen alleen op een eigen, subjectieve manier iets religieus beleven. En die beleving zal anders zijn dan die van middeleeuwen.

Maar een andere manier dan deze subjectieve is er niet, want willen we er iets aan kunnen beleven, dan moet het aansluiten bij onze eigen subjectieve smaak. We zijn waarschijnlijk niet bereid ons in te leven in religieus gelegitimeerde etnische of standsverschillen, willen daar niets aan beleven. Onze subjectieve keuze en kleuring van de veronderstelde, wellicht geromantiseerde middeleeuwse religiositeit maakt de beleving van bijvoorbeeld Gods aanwezigheid niet minder waardevol. Alleen moeten we wel reëel zijn en toegeven dat onze beleving voortkomt uit een mix van historische aanwijzingen en eigen verbeelding. Overigens geldt dit evenzeer voor hedendaagse gelovigen die zich inleven in de geschiedenis van hun religieuze traditie. En het geldt voor gelovigen – middeleeuws of hedendaags – die zich inleefden in de religieuze wereld van de Bijbel.

Wat is er meer dan deze subjectieve indruk die je kunt zoeken en cultiveren? En hoe waardevol is deze? Kunnen we hier de 'verfijnde waarheid' zien waar Wallace Stevens het over had: de waarheid die impliceert dat ook zonder geloof religieuze beleving te cultiveren valt? Speciaal de crypte vind ik hiervoor de ultieme plek.

Stilletjes ga ik de trap van de crypte op en sluip de donkere kerk in. Ik dwaal door de middeleeuwse gangen, tuur naar de bakken met brandende kaarsen bij het beeld van Maria Magdalena, bekijk het timpaan in de narthex en loop naar het koor. Dat komt opeens helder verlicht uit de duisternis gesprongen. Is buiten de volle maan achter de wolken doorgebroken of gloort in het oostelijk gerichte koor al weer een nieuwe zomerdag? Ik loop op naar de hemel, die door het licht extra symbolische lading krijgt – symbool van leven, zinvolheid, hoop, rechtvaardigheid en van een eind goed al goed. Licht is een beeld van transcendentie dat door alle tijden en religies heen aangesproken heeft. Ook voor de broeders en zusters die tegenwoordig de kerk in gebruik hebben is licht een symbool voor Gods liefde, hoor je ze vaak tijdens de mis zeggen en zingen.

Voor een agelovige kan licht eveneens een mooi symbool zijn. Het is simpel, universeel, fundamenteel. En toch zit er een groot verschil tussen de traditionele manier om licht als religieus symbool te zien en de mijne: voor de traditionele gelovige is licht een symbool dat verwijst naar een hogere werkelijkheid, terwijl ik licht zie als een traditioneel religieus symbool waarmee geloven hun vertrouwen uitbeelden en voeden dat er een hogere werkelijkheid bestaat.

Met mijn kennis en de mentaliteit van vandaag probeer ik door de ogen van traditioneel gelovigen mee te kijken. Ik leef me tijdelijk in hen in, maar neem daarbij een ander standpunt in, een metastandpunt. En daaraan probeer ik iets te beleven, metareligieus.

Ik ben zo mijlen ver verwijderd van de religiositeit van de middeleeuwen die deze kerk hebben gebouwd, en die nog aansloot bij die van mijn overgrootouders en nog steeds aansluit bij de zusters en broeders van de orde van Jeruzalem die hier huizen. Niet alleen mijn verhouding tot de beelden is totaal anders dan de hunne – agelovig tegenover een gelovig voor waar houden. Maar ook kijk ik heel anders naar mezelf dan zij. Zij zagen zich als mensen die iets wisten van God en zijn entourage. Ze bedienden zich noodzakelijkerwijs van symbolen, maar die gaven toegang tot een werkelijkheid die objectiever was

dan de dagelijkse, dachten ze. Ze hadden nog een basaal vertrouwen in de uiteindelijke zinvolheid van het leven, terwijl ik dat mis, in ieder geval op hun manier. Mijn existentiële eenzaamheid, en vast ook die van de rest van de van hun geloof gevallen westerlingen met een religieus verlangen, is torenhoog, in ieder geval soms.

Ik kan mezelf hoogstens tijdelijk de hier kunstzinnig vorm gegeven illusie voorschotelen. Zittend in de crypte en rondlopend in de kerk kijk ik naar de religieuze werkelijkheid van de middeleeuwen, zonder het geloof dat zij hadden, maar met nieuwsgierigheid, verwondering en zelfs verbijstering. Ik probeer te kijken door de ogen van de vroegere gelovigen zodat de wereld voor even als geladen met goddelijke intenties en zinvolheid verschijnt. Ik kijk als het ware over hun schouders mee, en breng zo de wereld van God tot leven, terwijl ik me terdege van deze procedure bewust van ben. Ik doe het niet in de gelovige veronderstelling zo echt iets van God te kunnen beleven, of om de zekerheid dat het leven uiteindelijk zinvol is, maar om de tijdelijke beleving van de zin die onze voorouders hier voelden. Het is een heel andere positie dan hun gelovige. Mijn positie komt voort uit een zoektocht naar een oplossing van het geloofsprobleem dat samengaat met religieus verlangen. Het is een vrucht van reflexieve twijfel die zo geradicaliseerd is dat het religieus verlangen schept. Wie door zijn reflexieve twijfel geen geloof meer heeft in metafysisch geladen beelden van transcendentie, het geloof voorbij is, krijgt een zo sterk transcendentiebesef dat hij zich er zelfs door aangesproken kan voelen. In het verlangen zit zo de religieuze beleving al verborgen, en het nieuwe is dat hij zich daarvan maar al te bewust is. Hij overweegt de mogelijkheden deze kennis te gebruiken.

Deze metapositie maakt het mogelijk op een autonome manier met religieuze tradities om te gaan, onafhankelijk van de cultus die de beheerders van de heilige plek in ere houden. Niet meer een of andere religieuze waarheid, traditie of instituut bepaalt hoe je er tegen aankijkt of hoe je doet, maar dat bepaal je zelf. En daarbij gaat het om de beleving. Natuurlijk was dat vroeger vaak ook al zo, maar men stelde zich dat meestal anders voor. Men zag zichzelf bijvoorbeeld als volger van een door God gewezen pad, ook als men toch zelf het eigen pad koos. Terwijl veel mensen zich nu zien als experimenterend met zelf- of mensengemaakte religieuze vormen die wellicht soms de subjectieve beleving kunnen geven van iets dat ze goddelijk noemen. In de volgende paragraaf zal ik deze metapositie in haar verschillende facetten beschrijven.

Bron: Koert van der Velde, *Flirten met God. Religiositeit zonder geloof*. 2011, 286-291.

<https://koertvandervelde.nl/watistflirtenmetgod/>